

**ԱՆԿԱՆՆԻԿ ԴՐԱՄԱՇՐՋԱՆԱՌՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ
ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ-ՈՒՄ**

Դրամաշրջանառությունը ցանկացած երկրի, այդ թվում Հայաստանի համար մեծ նշանակություն ունի հատկապես դրամավարկային քաղաքականության կարգավորման գործընթացում: Դրամաշրջանառությունն ըստ էության ունի տարբեր սահմանումներ: Այսպես՝ դրամաշրջանառությունը կարելի է սահմանել նաև որպես¹.

1. դրամի անընդհատ շարժ, շրջանառության և վճարման ոլորտում՝ կանխիկ և անկանխիկ ձևերով, որը պայմանավորված է՝ աշխատանքի, ծառայությունների մատուցման դիմաց վճարման, ապրանքների գնման, տարբեր տեսակի վճարումների և հաշվարկների իրականացման, թոշակների տրամադրման, պարտքերի վերադարձման գործընթացով: Դրամաշրջանառությունը սպասարկվում է թղթադրամներով (բանկնոտներով), մետաղադրամներով, չեկերով, վարկային (կրեդիտային) քարտերով և այլն:

Գոյություն ունեի դրամաշրջանառության երկու տեսակ: Առաջինը՝ դա կանխիկ դրամի, այսինքն՝ դրամանիշերի (բանկնոտների և մետաղադրամի) շրջանառությունն է: Այս դեպքում որպես վճարամիջոց հանդես են գալիս իրական դրամանիշերը, որոնք մի սուբյեկտի կողմից փոխանցվում են մյուսին՝ ապրանքների, աշխատանքների և ծառայությունների դիմաց կամ օրենսդրությամբ նախատեսված այլ դեպքերում (օրինակ՝ տուգանքները և տույժերը): Երկրորդը՝ անկանխիկ դրամաշրջանառությունն է: Այն դրսևորվում է մի սուբյեկտի բանկային հաշվից որոշակի դրամական գումար դուրս հանելու և այն տվյալ բանկում կամ այլ բանկում մեկ այլ սուբյեկտի հաշվին հաշվեգրելու, կամ այլ ձևով, որի դեպքում կանխիկ դրամական միջոցները որպես վճարամիջոց բացակայում են:

2. Դա կանխիկ և անկանխիկ դրամի անընդմեջ շարժն է՝ արտադրանքի, ապրանքների շրջանառության, ծառայությունների մատուցման, աշխատանքների կատարման և բազմապիսի վճարումների իրականացման գործընթացում:

«ՀՀ կենտրոնական բանկի մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն՝ նրա խնդիրներից է հանդիսանում նաև գործուն վճարահաշվարկային համա-

¹ Բայադյան Ա.Հ., Ֆինանսավիճակագրական բացատրական բառարան, Եր., «Լիմուշ», 2008 էջ 171:

կարգի ստեղծումն ու զարգացումը¹:

Չնայած այն հանգամանքին, որ վերոնշյալ դրույթը ամրագրված է օրենսդրորեն դեռևս 1996 թ.-ից, այդուհանդերձ մինչև 2004թ. նոյեմբերը չկար հստակ օրենսդրական սահմանում, թե ինչ ենք հասկանում «վճարահաշվարկային համակարգ» ասելով: Կային մի շարք մեկնաբանություններ, բայց չկար հստակ սահմանում, իսկ ահա 2004 թ. նոյեմբերից ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից ընդունվեց և 2005 թ.-ից ուժի մեջ է «Վճարահաշվարկային համակարգի և վճարահաշվարկային կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքը, որի հիմնական նպատակներից մեկը վճարահաշվարկային բնագավառում կիրառվող հիմնական հասկացությունների իրավական սահմանումն էր:

Համաձայն օրենքի՝ վճարահաշվարկային համակարգը վճարային գործիքների, քլիրինգի իրականացման, միջոցների փոխանցման և վերջնահաշվարկի կատարման ընդհանուր կանոնների, ընթացակարգերի և վերջիններս ապահովող տեխնիկաթրագրային միջոցների ամբողջությունն է, որի միջոցով ապահովվում է վճարման կատարումը շահառուին²:

Վճարային համակարգերը հանդիսանում են տնտեսության և ֆինանսական համակարգի կարևորագույն բաղադրիչներից մեկը և որոնք օգտագործվում են ՀՀ կառավարության կողմից հարկային վճարումներ, նպաստներ, թոշակներ, սոցիալական այլ վճարումներ կատարելու, ֆինանսական շուկայի գործարքների վերջնահաշվարկներն ապահովելու, ՀՀ կենտրոնական բանկի դրամավարկային քաղաքականությունն իրականացնելու, ինչպես նաև տնտեսվարող սուբյեկտների կողմից միմյանց նկատմամբ եղած դրամական պարտավորությունները մարելու համար: «Թույլ» վճարային համակարգերը կարող են խոչընդոտել տնտեսության ֆինանսական կայունությանը և զարգացմանը, ինչպես նաև հանգեցնել ֆինանսական ռեսուրսների ոչ արդյունավետ օգտագործմանը, գործակալների միջև ռիսկերի անհամաչափ բաշխմանը, մասնակիցների մոտ իրական կորուստների առաջացմանը և ի վերջո հանգեցնել ֆինանսական համակարգի ու փողի նկատմամբ վստահության կորստին:

Այս իմաստով կարևոր են երկրի վճարահաշվարկային համակարգի ուսումնասիրության, դրա հիմնական ցուցանիշների վերլուծության և գնահատման հարցերը:

¹ «ՀՀ կենտրոնական բանկի մասին» ՀՀ օրենք, ընդունված ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 30.06.1996 թ., հոդված 5:

² «Վճարահաշվարկային համակարգերի և վճարահաշվարկային կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենք, ընդունված ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 24.11.2004 թ., հոդված 3:

Վճարային համակարգերը կարող են հանդիսանալ համակարգային ռիսկերի առաջացման և տարածման միջավայր¹: Համակարգային ռիսկեր կարող են առաջանալ, երբ օրինակ տեխնիկական վթարի հետևանքով խափանվում է համակարգի սահուն գործունեությունը, կամ երբ համակարգի մասնակիցներից մեկը անկարող է կատարել իր ֆինանսական պարտավորությունները, և համակարգում բացակայում են հատուկ մեխանիզմներ, որոնք կարող են սահմանափակել տեխնիկական վթարի կամ ֆինանսական խնդիրների բացասական հետևանքների շղթայական տարածումը այլ մասնակիցների վրա: Վճարահաշվարկային համակարգերի կայունությունն ապահովելու համար անհրաժեշտ է, որ ՀՀ ԿԲ-ն ապահովի, որ համակարգերի կազմակերպման և գործունեության կանոնները չնպաստեն ֆինանսական և գործառնական ռիսկերի գոյացմանը կամ տարածմանը, համակարգում սահմանված լինեն ռիսկերի կառավարման մեխանիզմներ, իսկ վճարային համակարգի մասնակիցներն ունենան հնարավորություններ և խթաններ զսպելու հնարավոր ռիսկերը: Հենց այս նպատակով է կենտրոնական բանկի կողմից իրականացվում վճարահաշվարկային համակարգերի հսկողություն (այսուհետ՝ ՎՀՀ):

ՎՀՀ-ն ապահովում է, որ վճարային համակարգի ենթակառուցվածքները և վճարային ծառայություններ մատուցող շուկաները՝

- աշխատեն անխափան, արդյունավետ ու բոլոր մասնակիցների և օգտագործողների համար ազնիվ ձևով,
- նվազեցնեն և վերահսկեն այն ռիսկերը, որոնք առաջանում են վճարային համակարգի առանձին մասնակցի կողմից իր պարտավորությունների վերջնահաշվարկը ապահովելու անկարողության հետևանքով և որոնք կարող են տնտեսությունում ցնցումների տարածման պատճառ հանդիսանալ,
- ապահովեն տեխնոլոգիական և ինստիտուցիոնալ զարգացման այնպիսի մակարդակ, որը կարող է բավարարել զարգացող տնտեսության կարիքները վճարահաշվարկային բնագավառում:

Պարզաբանման համար ուսումնասիրենք ՀՀ վճարահաշվարկային համակարգի մի քանի վիճակագրական կարևորագույն ցուցանիշներ: Ուստի այդ նպատակով վերլուծենք ՀՀ կենտրոնական բանկի վճարահաշվարկային համակարգերով կատարված դրամական փոխանցումների դինամիկան ըստ վերջին 2012-2016 թթ. տվյալների (տե՛ս աղյուսակ 1-ը)²:

¹ Աղբյուրը՝ Վճարահաշվարկային համակարգերի հսկողությունը (oversight)՝ որպես ՀՀ կենտրոնական բանկերի նորագույն ֆունկցիա, www.cba.am

² Աղբյուրը՝ ՀՀ կենտրոնական բանկի պաշտոնական կայք-էջ, www.cba.am

Աղյուսակի տվյալներից ակնհայտ է, որ ՀՀ կենտրոնական բանկի վճարահաշվարկային համակարգերով կատարված դրամական փոխանցումների ծավալները և քանակները ուսումնասիրվող 5 տարիների ընթացքում արձանագրել են աճ, բացառությամբ չեկերով վճարումների: Այսպես՝ էլեկտրոնային վճարային հանձնարարականներով վճարումների ծավալները 2016 թ.-ին կազմել են 21961,7 մլրդ դրամ 2012 թ.-ի համեմատությամբ արձանագրելով ավելի քան կրկնակի աճ: Միևնույն ժամանակ, ավելի քան 1,5 անգամ աճ ենք նկատում վճարումների քանակի առումով:

Աղյուսակ 1

**ՀՀ կենտրոնական բանկի վճարահաշվարկային համակարգերով
կատարված դրամական փոխանցումները՝ ըստ 2012-2016 թթ.**

	2012 թ.	2013 թ.	2014 թ.	2015թ.	2016թ.
Վճարումներ էլեկտրոնային վճարային հանձնարարականներով					
Ծավալ (մլն. դրամ)	10568,616	12103,431	18297,163	19605,411	21961,715
Քանակ, հատ	8710,110	9479,553	9754,949	11755,269	13996,725
Վճարումներ չեկերով					
Ծավալ (մլն. դրամ)	30,291	24,276	6,994	11,771	4,622
Քանակ, հատ	12,042	10,750	3,923	6,434	2,059
Վճարումներ այլ դեբետային գործիքներով					
Ծավալ (մլն. դրամ)	0	0	0	0	0
Քանակ, հատ	0	0	0	0	0
Քարտերով անկանխիկ գործառնություններ					
Ծավալ (մլն. դրամ)	89,745	105,786	132,217	165,139	218,525
Քանակ, հատ	2805,023	3496,610	4565,205	6104,910	8195,997
Քարտերով կատարված գործառնություններ					
Ծավալ (մլն. դրամ)	986,107	1,108,032	1,275,470	1,363,389	1,381,842
Քանակ, հատ	18800,105	20540,950	24824,677	27942,967	29994,635

Չեկերով վճարումների ծավալներն ու քանակը, ունենալով տատանողական միտումներ, 2016 թ. ուսումնասիրվող 5 տարիների առումով եղել են ամենացածրը համապատասխանաբար 4,6 մլրդ դրամ և 2059 հատ:

Ակնառու է պլաստիկ քարտերով անկանխիկ գործառնությունների քանակային (ավելի քան 2,9 անգամ) և ծավալային (2,4 անգամ) աճը, ինչպես նաև ընդհանրապես պլաստիկ քարտերով կատարված գործառ-

նությունների քանակային և ծավալային աճը՝ համապատասխանաբար 1,6 և 1,4 անգամ:

Հավելենք, որ այլ դեբետային գործիքներով վճարումներ (ուղղակի դեբետագրում) ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում չեն իրականացվել:

Ընդհանրացնելով նշենք, որ ըստ պաշտոնական տվյալների՝ ՀՀ-ում անկանխիկ վճարումները կատարվում են վճարման հանձնարարականներով, պահանջագրերով, չեկերով, վճարային քարտերով և էլեկտրոնային փողերով: 2016 թվականին անկանխիկ վճարումների ծավալը կազմել է 24,2 տրլն դրամ, իսկ քանակը՝ 28,2 մլն հատ: Վճարումների ծավալի գերակշռող մասը՝ 99,0%-ը, բաժին է ընկնում վճարման հանձնարարականներին, 0,9%-ը՝ քարտերով անկանխիկ գործառնություններին, իսկ մնացածը՝ չեկերին, պահանջագրերին և էլեկտրոնային փողերին: Վճարային գործիքների տարածվածության տեսանկյունից կարևորվում են վճարային քարտերը, որոնցով իրականացված անկանխիկ վճարումները կազմում են ընդհանուր անկանխիկ վճարումների քանակի 29,0 %-ը¹:

Այժմ վերլուծենք շրջանառության մեջ գտնվող վճարային քարտերի քանակը և դրանցով կատարված գործառնությունների քանակը և ծավալը:

Տվյալները ներկայացնենք համապատասխանաբար աղյուսակ 2-ի և աղյուսակ 3-ի տեսքով²:

Աղյուսակ 2

**Շրջանառության մեջ գտնվող վճարային քարտերի քանակը՝
ըստ 2012-2016 թթ.**

Վճարային քարտեր	2012թ.	2013թ.	2014թ.	2015թ.	2016թ.
ԱՐՔԱ քարտեր	492,126	564,503	546,509	548,521	521,273
VISA	520,703	652,398	712,211	789,150	587,671
MasterCard	264,539	299,815	320,653	344,365	416,147
Միջազգային այլ քարտեր	45,581	46,019	44,684	47,321	45,667
Ընդամենը	1,322,949	1,562,735	1,624,057	1,729,357	1,570,758

¹ ՀՀ կենտրոնական բանկ «Հայաստանի ֆինանսական համակարգը», 2016 թ., www.cba.am

² Աղբյուրը՝ ՀՀ կենտրոնական բանկի պաշտոնական կայք-էջ, www.cba.am

**Քարտերով կատարված գործառնությունների քանակը և ծավալը՝
ըստ 2012-2016 թթ.**

Վճարային քարտեր	2012 թ.	2013 թ.	2014 թ.	2015 թ.	2016 թ.
ԱՐՔԱ քարտեր					
Ծավալ (մլն. դրամ)	290,959	281,662	347,667	362,457	360,868
Քանակ	7,031,742	6,615,934	7,492,928	8,001,877	8,129,825
VISA					
Ծավալ (մլն. դրամ)	392,341	472,012	596,111	679,953	676,026
Քանակ	7,100,688	8,925,914	10,903,282	13,678,706	14,381,291
MasterCard					
Ծավալ (մլն. դրամ)	161,988	180,117	249,104	296,409	340,715
Քանակ	3,401,588	3,859,421	5,065,481	6,439,633	8,098,560
Միջազգային այլ քարտեր					
Ծավալ (մլն. դրամ)	70,727	75,888	81,924	101,235	32,658
Քանակ	1,074,069	1,116,940	1,361,032	1,627,691	676,272
Ընդամենը					
Ծավալ (մլն. դրամ)	916,016	1,009,679	1,274,806	1,440,055	1,410,268
Քանակ	18,608,087	20,518,209	24,822,723	29,747,907	31,285,948

Աղյուսակ 2-ի տվյալներից ակնհայտ է, որ ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում շրջանառության մեջ գտնվող վճարային քարտերի քանակը շարունակաբար ավելացել է, բացառությամբ վերջին՝ 2016 թ.-ի: Համեմատության առումով նշենք, որ 2015 թ. քարտերի քանակը բազիսային 2012 թ.-ի նկատմամբ աճել է շուրջ 30,7 %-ով, իսկ 2016 թ.-ին՝ շուրջ 18,7 %-ով:

Աղյուսակ 2-ի տվյալներից նկատում ենք նաև, որ ԱՐՔԱ քարտի նկատմամբ բնակչության հետաքրքրությունն աճել է հատկապես 2012-2013 թթ., սակայն 2014-2016 թթ. այդ հետաքրքրությունն աստիճանաբար նվազել է: Ընդհանուր առմամբ կարող ենք ասել, որ հետաքրքրությունը դեպի հայկական քարտատեսակը չափավոր աճ է ունեցել (մոտ 6,0 %):

Հակառակ պատկերն ենք տեսնում միջազգային քարտատեսակների դեպքում: Այսպես, VISA միջազգային քարտատեսակի քանակը շրջանառության մեջ շարունակաբար աճել է 2012-2015 թթ. ընթացքում (51,6 %), իսկ 2016 թ.-ին քանակը նվազել է նախորդ տարվա համեմատությամբ, սակայն այդուհանդերձ բազիսային 2012 թ.-ի համեմատությամբ շրջանառության մեջ գտնվող վճարային այս քարտի քանակը աճել է մոտ 13 %-ով: MasterCard-ի դեպքում շարունակական աճման միտում ենք տեսնում

ուսումնասիրվող 5 տարիների ընթացքում (2016 թ. այս քարտատեսակի քանակը բազիսային 2012 թ.-ի նկատմամբ աճել է շուրջ 57,3 %-ով):

Միջազգային այլ քարտատեսակների նկատմամբ բնակչության հետաքրքրությունը կարող ենք ասել, եղել է չափավոր, ինչը կարելի է բացատրել այս քարտատեսակների թանկ լինելու հանգամանքով:

Այդուսակ 3-ի տվյալներից ակնառու է, որ 2012-2016 թթ. ընթացքում ՀՀ-ում քարտերով կատարված գործառնությունների քանակի և ծավալի առումով ունեցել ենք աճ: Այսպես, 2016 թ. 2012 թ.-ի համեմատությամբ քարտերով կատարված գործարքների ծավալն աճել է շուրջ 495 միլիարդ դրամով (54,0 %), իսկ գործարքների քանակը՝ 68,1 %-ով: Համադրելով այս 2 ցուցանիշների դինամիկան՝ կարող ենք փաստել, որ քարտերով կատարված գործարքների ծավալային աճը գլխավորապես պայմանավորված է այդ գործարքների քանակային աճով և ոչ թե մեկ գործարքի ծավալի աճով: Այսպիսով ընդհանրական առումով նշենք, որ ՀՀ բնակչությունը սկսել է աստիճանաբար ավելի շատ գործարքներ կատարել քարտերով, սակայն դեռևս յուրաքանչյուր գործարքի ծավալը փոքր է, այլ խոսքով՝ մեծ գումարների գործարքները դեռևս կանխիկ են:

ԱՆԿԱՆՆԻԿ ԴՐԱՄԱՇՐՋԱՆԱՌՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ-ՈՒՄ

ՈՐԲԵՐՏ ՍՈՍԻ ԶՈՉԱՐՅԱՆ

Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարան, ասպիրանտ

Համառոտագիր: Դրամաշրջանառությունը ցանկացած երկրի, այդ թվում Հայաստանի համար մեծ նշանակություն ունի հատկապես դրամավարկային քաղաքականության կարգավորման գործընթացում: Գոյություն ունի դրամաշրջանառության երկու տեսակ: Առաջինը կանխիկ դրամի, այսինքն՝ թղթադրամների և մետաղադրամների շրջանառությունն է, երկրորդը՝ անկանխիկ դրամաշրջանառությունն է: Ներկայացվող հոդվածում կատարվել է ՀՀ անկանխիկ դրամաշրջանառության դինամիկ փոփոխությունների վերլուծություն՝ հիմնված վիճակագրական տվյալների վրա: Հետազոտությունն ամփոփված է տնտեսագիտական մեկնաբանություններով և եզրակացություններով:

Բանալի բառեր. *դրամաշրջանառություն, անկանխիկ շրջանառություն, վճարահաշվարկային համակարգ, դինամիկ վերլուծություն,*

*դրամական փոխանցումներ, վճարային քարտեր, գործառ-
նությունների քանակ, գործառնությունների ծավալ:*

АНАЛИЗ ВРЕМЕННЫХ ИЗМЕНЕНИЙ БЕЗНАЛИЧНОГО ДЕНЕЖНОГО ОБОРОТА РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

РОБЕРТ СОСОВИЧ КОЧАРЯН

Национальный аграрный университет Армении, аспирант

Аннотация: Денежный оборот имеет большое значение для любой страны, включая Армению, особенно в деле регулирования денежно-кредитной политики. Существует два типа денежного обращения: первый - это движение наличных денег, то есть обращение банкнот и монет, а второй - безналичный оборот. В статье представлен анализ динамических изменений безналичного оборота Армении на основе статистических данных. Обзор обобщен экономическими комментариями и выводами.

Ключевые слова: *денежное обращение, безналичный оборот, платежная система, динамический анализ, денежные переводы, платежные карты, количество транзакций, объем транзакций.*

ANALYSIS OF TEMPORAL CHANGES IN THE NON-CASH IN CIRCULATION IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

ROBERT SOS KOCHARYAN

Ph.D. Student, Agrarian National University of Armenia

Abstract Money in circulation is of a great importance to any country, including Armenia, namely, in the process of regulating the monetary policy. Two types of money in circulation could be distinguished: first, cash in circulation, that is currency and coins in circulation; and second, non-cash in circulation. The article presents an analysis of the dynamics on Armenia's non-cash in circulation based on the statistical data. The study provides respective economic interpretations and conclusions.

Keywords: *Money in circulation, non-cash in circulation, payment system, dynamic analysis, money transfers, payment cards, number of transactions, volume of transactions.*